
Rozhovor s Davidem Zbíralem

Září 2019

Jan Král a Vít Marša, FF MU, Ústav religionistiky
e-mail: kral.jan@mail.muni.cz, vitmarsa@mail.muni.cz

Dobrý den, pane docente, děkujeme, že jste si udělal čas na rozhovor pro náš časopis o Vašem současném výzkumu. Na konci roku 2018 jste získal grant EXPRO na projekt „Dissident Religious Cultures in Medieval Europe from the Perspective of Social Network Analysis and Geographic Information Systems (DISSINET)“. Tento projekt je jedním z pouhých pěti v oboru humanitních věd, jež grant EXPRO v roce 2018 získaly. K zisku prestižního grantu srdečně gratulujeme. Právě projektu DISSINET a cestě k němu bychom rádi věnovali dnešní rozhovor.

Mohl byste stručně charakterizovat tento projekt? Jaké jsou jeho hlavní cíle, čeho byste chtěli dosáhnout především? Je tu nějaký zcela konkrétní problém, který byste chtěli objasnit anebo který byste chtěl vyřešit Vy osobně?

DISSINET je dlouhodobý projekt, který přesahuje dobu řešení grantu jak zpět do minulosti, přinejmenším do roku 2014, kdy jsem na stejné téma připravoval přihlášku grantu Evropské výzkumné rady, tak snad i do budoucna po roce 2023, kdy skončí stávající financování. Jde o projekt dlouhodobé systematické práce na středověkých záznamech z vyšetřování hereze s využitím digitálních technologií. DISSINET je projekt týmový, takže se může opírat o vědomosti, dovednosti a energii více lidí. Řadu rozhodnutí přijímáme společně, v občas docela dlouhých, ale nakonec nesmírně obohacujících diskusích. Hlavní cíl projektu je rozšířit poznání nekonformních náboženských kultur středověké Evropy s pomocí metod, které nejsou v jejich výzkumu běžně využívány. Chceme porozumět mikrostruktuře sociálních vztahů osob podezřelých z hereze, vzniku institucí z lokálních interakcí, prostorovým vzorcům náboženské nonkonformity, fungování skrytých sítí v podmínkách předmoderního světa. Další, dalo by se říct strategicko-politický cíl je v kontextu Masarykovy univerzity a její filozofické fakulty podpořit rozvoj digitálních humanitních věd. Tolik tedy stručně k cílům. Konkrétní problém, který nás v současné chvíli hodně zaměstnává, je role příbuzenských vazeb ve fungování nekonformních sítí nebo otázka role mužů a žen v těchto sítích.

Mohl byste ve stručnosti objasnit čtenáři, který není obeznámen ani s nekonformními křesťanskými společenstvími středověku, ani s konceptem digitálních humanitních věd, neboli digital humanities, co si má pod těmito pojmy představit?

Jak ukázal Talal Asad ve svém příspěvku k antropologickému pohledu na středověkou herezi, náboženská nonkonformita je až produktem vyžadování nějaké normy. Tato norma však nebyla ani v křesťanství, které si s představou vyžadování konformity často spojujeme, vždy jednoznačná, a především nebyla vždy a všude vyžadována se stejnou důsledností. Celá řada lidí s náboženskými aspiracemi nebo určitým typem výchovy se dostávala do napětí nebo až konfliktu s náboženskou nabídkou poskytovanou organizovanými institucemi. Tito lidé si někdy, zvláště zpočátku, ani nemuseli svou odlišnost od mainstreamu uvědomovat, nicméně za konkrétních historických okolností na ni bývali upozorněni a někdy se dostali do hledáčku inkvizitorů, byli vyšetřováni a nám se potom zachovaly i záznamy o jejich sociálních vazbách, praktikách, vyprávěních, normách, rodících se institucích. Byli to úplně normální lidé, někdy s trochu větším odstupem od oficiální církevní hierarchie, než jejich okolí považovalo za přijatelné, a vnášeli do svého sociálního prostředí někdy prvky inovace, někdy naopak konzervativního lpění na starších křesťanských tradicích. Tím opouštěli mainstream a stávali se předmětem pozornosti, případně i vyšetřování, protože hereze byla ve středověku definována jako zločin.

A digitální humanitní vědy?

Digitální humanitní vědy jsou především označením určitého typu výzkumné praxe, kde klasické, seriózní humanitní bádání systematicky obohacují digitální technologie. Dnes už všichni používáme ve studiu a výzkumu počítače. Když třeba hledáme nějakou referenci, úplně přirozeně využíváme digitální technologie. Ale v digitálních humanitních vědách jde o jejich intenzivní a systematické využití k řešení existujících otázek, průzkumu dříve těžko dostupných nebo málo agregovaných dat i ke generování oblastí výzkumu, které dříve nebylo snadné nebo ani možné prozkoumat. Jde tedy především o specifický druh praktikování humanitních věd, organizace informací a využití těchto informací jako výzkumných dat, ať už jde o jejich digitalizaci, organizaci do databází a anotační nástroje, nebo i přímo vytváření zatím nedostupných, původních digitálních dat a jejich využití k řešení výzkumných otázek, což je přístup, který rozvíjíme v DISSINETu.

Tým DISSINETu zahrnuje jak zahraniční, tak i domácí badatele, dokonce i některé studenty Ústavu religionistiky FF MU. Mohl byste v krátkosti představit členy Vašeho týmu?

Tomáš Hampejs a Adam Mertel již na Ústavu religionistiky působili v sesterském projektu GEHIR (Generativní historiografie antického Středomoří), který vede Aleš Chalupa. Oba v současné chvíli dopisují disertace, Tomáš na religionistice, Adam na geografii. Tomáš přináší do týmu kompetence v oblasti programování a analýzy sociálních sítí a sdílíme zájem o situační vznikání náboženství v mezilidských interakcích. Adam se věnuje geografickým informačním systémům, tvorbě map a prostorové analýze. Hodně se zajímá o vizualizaci historických dat. Jan Král je magisterský student brněnské religionistiky, se kterým jsem spolupracoval už na bakalářské práci. Téma té práce, lollardství v Anglii na přelomu středověku a novověku z pohledu síťové analýzy, teď Jan rozvíjí v rámci DISSINETu.

Robert Shaw v projektu pracuje jako postdoktorský výzkumník. Ve své disertaci, kterou obhájil v roce 2014 na Oxfordské univerzitě, se věnoval reformnímu řádu celestinů ve Francii na sklonku středověku. V DISSINETu se zabývá inkvizičními záznamy z Languedoku s důrazem na interakce mezi nekonformními kulturami a inkvizičním řízením. Nedávno se k týmu na pozici přidruženého výzkumníka připojil ještě Tomáš Diviák, který se zabývá skrytými sítěmi, například kriminálními, a využitím statistických modelů v síťové analýze. Tomáš dokončuje doktorát v Groningenu u jednoho z nejvýznamnějších odborníků vyvíjejících nové statistické modely pro síťovou analýzu, Toma Snijderse. Já v DISSINETu dělím svou pozornost mezi koordinaci týmu a inkviziční záznamy z Languedoku a Lombardie.

Vedle tradičních výstupů, jako jsou články a konferenční vystoupení, Váš projekt plánuje i méně typické výstupy. Co dále projekt DISSINET nabízí? Byly již nějaké publikace či jiné výstupy vydány?

Ano, jak se sluší na projekt, který má blízko k digitálním humanitním vědám, klademe v DISSINETu velký důraz na digitální výstupy: mapy, které budeme zveřejňovat online, softwarové nástroje, s nimiž mohou pracovat další badatelé, infografiky a v neposlední řadě data. Na našem webu (<https://dissinet.cz/>) je například dostupná interaktivní mapa lokalit, odkud pocházeli nonkonformní křesťané v Anglii v 15. a na počátku 16. století, brzy přibude interaktivní mapa lokalit s dosvědčenými katarskými řeholními domy v Languedoku. Články nechceme uspěchat, vydali jsme zatím jeden. Chceme především od začátku postavit projekt na pevných základech a vyvinout kvalitní strukturu k organizování, průzkumu a analýze dat z vyšetřovacích záznamů.

DISSINET je interdisciplinární projekt, s jakými obory či přístupy je nejvíce spojen?

Způsob práce s prameny a mnohé otázky, které chceme řešit, spadá oborově do historie, zabarvené ovšem religionistikou a historickou antropologií svým zájmem o obecnější poznání toho, co lidé dělají a jak myslí. Dalším okruhem otázek a výběrem cílových časopisů se obracíme ke komunitě kolem analýzy sociálních sítí. Máme-li jednoduše vymezit svou pomezí identitu, řadíme se většinou k digitálním humanitním vědám, i když často dodáváme, že nám nejde tolik o infrastrukturu a databáze *per se*, na které často kladou důraz projekty v digitálních humanitních vědách, ale o konkrétní otázky historického výzkumu. Nakonec je DISSINET bytostně spjat se zahradnictvím, protože organizace komplexních dat a jejich výzkumné využití vyžaduje důkladné promyšlení, nárazovou sezónní práci a takřka neustálou údržbu.

Jak již zaznělo, Váš projekt se nebojí využívat celé řady nových metod a výpočetních technologií. Jaké využíváte metody či technologie pro organizaci práce a týmovou komunikaci?

No, nebojí, já bych se spíš bál využívat psací stroj a papírovou kartotéku. Asi bych nevěděl, jak na to. Vždycky jsem obdivoval badatele a badatelky starého stříhu,

jak si byli schopní organizovat a dohledávat informace. Bez Googlu, bez počítače s vyhledáváním, textovým editorem a správcem souborů, jen s papírovými lístky a neselhávající disciplínou v organizaci údajů. Ale zpět k otázce. Jako správný projekt v oblasti digitálních humanitních věd využíváme v komunikaci a organizaci práce digitální technologie docela intenzivně. K organizování bibliografických informací bibliografický manažer Zotero, který posledních pár let dost doporučuji i studentům. Ke společné tvorbě a sdílení dokumentů Disk Google. K diskusím mimo schůzky diskusní fórum Slack. K organizaci úkolů Trello – někteří členové týmu, kromě mě vlastně asi všichni, obrazejí oči v sloup z toho, že po pouhém půl roce projektu už obsahuje kolem 200 karet s určitě dobrými 2500 jednotlivými úkoly.

Jak vidíte budoucnost propojení humanitních a digitálních věd? Jedná se stále spíše o nejisté první vlašťovky nebo předvídáte obrovský vzestup těchto přístupů v humanitních vědách? Nebo se bude jednat jen o specifický menšinový, byť přínosný přístup?

S rostoucím využíváním digitálních technologií v každodenním životě a obrovským hladem trhu práce po lidech s byt' jen základními znalostmi vizualizace a analýzy dat spíš předvídám jejich postupný vzestup. Na druhou stranu, a tady se v tom sousloví „digitální humanitní vědy“ dostávají do popředí humanitní vědy, potřebujeme stále stejně dobrou erudici v historické práci, jazycích, četbě starých písem. Takže pokud něco bude brzdit rozvoj digitálních humanitních věd, zdá se dnes, že to bude spíš úpadek erudice než rezistence vůči digitálním technologiím. Vývoj trhu práce, rozvoj technologií, jejich všeobecnější rozšiřování i trendy ve financování výzkumných projektů a metodice hodnocení výzkumných výsledků hovoří ve prospěch rozvoje digitálních humanitních věd. Nepotřebují dnes zvláštní propagaci. Tu potřebují malé oblasti lokálního poznání, které sice může přetrvat v knihovnách, archivech a nyní být s velkou slávou zveřejněno také ve veřejně dostupných digitálních prostředích přístupných komunitnímu anotování a diskutování, ale pokud nebude žádná živé komunity, která o nich bude diskutovat, stanou se z archivů pohřebiště. I z digitálních.

Cesta ke grantu jako je EXPRO jistě není jednoduchá. Co obnáší příprava takové žádosti? Je to výrazně náročnější než příprava běžné grantové žádosti v ČR? Jak vlastně vypadala cesta za takovým grantem?

Moje cesta vedla přes dvě přihlášky, jimiž jsem se ucházel o jeden z nejprestižnějších evropských výzkumných grantů, startovní a posléze konsolidační grant Evropské výzkumné rady, známější pod akronymem ERC. Ty jsem podával v letech 2015 a 2018, a i když nebyly úspěšné, hodně jsem se jejich přípravou naučil. Ucházet se o EXPRO pak už byl logický krok. Grantová žádost nebyla po časové nebo odborné stránce výrazně náročnější než důkladně promyšlená grantová žádost o standardní grant, snad jen bylo potřeba kvůli týmové povaze projektu víc promyslet praktickou organizaci a samozřejmě složení týmu, k čemuž mi velmi pomohly zkušenosti z pracoviště. Náročná je na tom celém jiná věc. Jak asi většina kolegů akademiků potvrdí, na akademické pozici, pod tlakem výuky, uzávěrek,

administrativních požadavků a stálého toku e-mailů je těžké se soustředit na výzkumnou práci a udržet životopis a publikační činnost v kondici tak, aby mohl badatel či badatelka pomýšlet na přihlášky v grantových schématech, které jako EXPRO nebo ERC kladou důraz na osobu řešitele a ne třeba na spolupráci mezi univerzitami. Přihláška samozřejmě musí být připravena velmi kvalitně, a můžu říct, že nikde jinde, ani v ERC, se mi nestalo, že by přihlášku posuzovalo plných sedm odborníků, navíc z velmi různých disciplín. Kvalitní přihláška je podmínka, ale je potřeba i trocha štěstí, aby mezi posuzovateli nebyl nikdo, komu se přihláška nebude líbit a strhá ji. Samozřejmě málokdo získá EXPRO jako svůj první grant – důvěra posuzovatelů v řešitele a projekt musí logicky vyplynout z celé dosavadní činnosti, takže je potřeba mít za sebou předchozí granty, zahraniční pobyty, publikace na mezinárodním fóru, stimulující intelektuální a týmové zázemí na pracovišti a pevné vazby na mezinárodní diskusi.

Jelikož jste se ucházel také o zahraniční granty, mohl byste srovnat podávání žádostí na takto zásadní projekt v ČR a v Evropě?

Zadávací dokumentace grantu EXPRO je vědomě psaná v inspiraci granty Evropské výzkumné rady, ostatně hlavním účelem programu je právě zvýšit úspěšnost žadatelů o granty ERC z České republiky. Podávání žádostí proto není nějak zásadně odlišné. Hlavní rozlišení je u výzkumných grantů mezi individuálními a konsorciálními, ne mezi českými a zahraničními. U českých může být nevýhoda, že žádosti někdy posuzuje omezenější okruh lidí a hrozí výraznější střet zájmů. To ale neplatí o EXPRU, tam šlo alespoň v mém případě čistě o zahraniční odborníky.

Máte nějakou obecnou radu pro naše čtenáře, kteří třeba do budoucna zvažují podání grantové žádosti? Čemu se vyhnout nebo naopak čemu věnovat zvláštní pozornost?

Během studia hodně číst, nelitovat energie a času, nenechat se odradit neúspěchy, vyjet do zahraničí, systematicky pracovat na životopise, publikovat strategicky, mít širokou síť lidí, kteří přihlášku kritickým okem přečtou, a především milovat svou oblast bádání.

Při Ústavu religionistiky FF MU také vzniklo centrum zastřešující projekty užívající digitální technologie při studiu náboženství. Mohl byste jej představit?

Ano, na jaře 2019 jsme se rozhodli založit nové Centrum pro digitální výzkum náboženství, zkráceně CEDRR podle anglického názvu Centre for the Digital Research of Religion. Primární motivací bylo zdůraznit společného jmenovatele GEHIRu, DISSINETu a několika studentských projektů. Zkrátka jsme dospěli k názoru, že už se na Ústavu religionistiky dostatečně etabloval nový výzkumný proud, který má velkou perspektivu dalšího rozvoje, stojí za ním výborný tým a nadešel čas dát o sobě vědět.

Některé naše čtenáře z řad studentů FF MU Váš výzkum jistě zaujme. Co by měli dělat, pokud by se chtěli věnovat právě podobným výzkumům? Pořádá Váš výzkumný tým nějaké semináře? Doporučil byste studentům zápis nějakých kurzů?

CEDRR pracuje s konceptem ateliéru. Pokud si vzpomínám, se jménem a nápadem přišel Tomáš Hampejs. Máme tým na mysli výuku, která není úplně pravidelná ani formálně pokrytá kurzem s kredity, podmínkami ukončení apod. Jde o příležitostné intenzivní semináře, měli jsme například úvodní seminář optického rozpoznání textu (OCR) k lepší prohledatelnosti, případně také analýze, digitalizovaných textů nebo seminář k využívání programu QGIS k tvorbě jednoduché mapy nebo převodu mapy do plnohodnotné digitální podoby. Z úžejí zaměřených kurzů spjatých s projektem DISSINET bych doporučil především Komplexní síť na Fakultě informatiky a Network Analysis in R na Fakultě sociálních studií. Jako obecný úvodní kurz bych nejvíc doporučil Digital humanities v medievistice na Filozofické fakultě. Navzdory názvu poskytuje naprostá většina seminářů ochutnávku obecných nástrojů a dovedností, kurz tedy není zaměřen úzce medievisticky.

Vzhledem k náročnosti projektu jste omezil své učitelské aktivity na Ústavu religionistiky. Kdyby měl některý ze studentů zájem psát práci zaměřenou na digital humanities, je zde možnost konzultovat diplomovou práci nebo možnost, že byste ji přímo vedl?

Samozřejmě! Dokonce velmi stojím o studenty, kteří mají nadšení do práce a chtěli by se do DISSINETu nebo jiných výzkumných směrů Centra pro digitální výzkum náboženství zapojit.

Až vyprší současný grant, jaké jsou Vaše další vize? Plánujete na DISSINET navázat, rozšířit nebo je tu nějaké jiné téma, které Vás dlouhodobě láká a chtěl byste se mu věnovat?

V současné chvíli to vidím tak, že bych se rád věnoval rozvoji dvou hlavních směrů. Jednak DISSINETu v navazujícím projektu (ideálně grantu ERC, ale to je vysoká meta), jednak postupně dorůstá skupina studentů, kteří by se mohli věnovat práci na různě zaměřených korpusech křesťanské literatury. Tomu projektu říkám AUCTORITATES podle latinského označení odněkud přejatých autoritativních citátů. V AUCTORITATES jde o automatickou detekci textových přejímek v křesťanské literatuře a podobně jako DISSINET se opírá o synergii mezi výzkumem plošně-quantitativním a historicky poučeným, hloubkově-kvalitativním. Mám již v tomto rámci promyšlenou řadu témat a předjednané nějaké zahraniční spolupráce. Řečeno s Biblií, žeň je hojná, ale dělníků málo!

Děkujeme Vám za rozhovor i Váš čas a přejeme Vám i celému týmu mnoho badatelských úspěchů a zajímavých objevů.